

Diskurz ako súčasť uvažovania o preklade/prekladaní a preklad/prekladanie ako súčasť uvažovania o diskurze

Nina Cingerová

Abstract

Discourse as One Way of Thinking About Translation/Translation Process and Translation/Translation Process as One Way of Thinking About Discourse. *The aim of this paper is to analyse the role that discourse analysis, as a method, theory and research stance, has the potential to play in translatology. Through the prism of synthesizing collective works, it focuses on its grasp and highlights the one-sided exchange between the disciplines in question. It underlines that translation/translating, in the position of a discursive practice, should be taken into account in the analysis of the construction of ideological narratives and images of social phenomena, entities and events.*

Keywords: discourse analysis, discursive practice, translation, translation studies, translation history.

Kľúčové slová: diskurzná analýza, diskurzná praktika, preklad, translatológia, dejiny prekladu

Úvod

Diskurzna analýza¹ a translatológia majú, ako oblasti výskumu, v centre pozornosti ktorých sa nachádza proces komunikácie, jej manifestácie – texty, a jej kognitívne, sociálne, kultúrne, politické a ideologické aspekty, celkom prirodzene mnoho styčných bodov (Cingerová 2015: 97). Na tieto prieniky sa v ostatnom období v translatológii opakovane upriamovala pozornosť. Ako formálny začiatok tohto prieniku sa zvykne uvádzať práca B. Hatima and I. Masona *Discourse and the Translator* z roku 1990, resp. aj práca J.

---

¹ V publikácii zostavovateľského kolektívu Angermüller, J. et al. sa namiesto „diskurznej analýzy“ pri zastrešení „analýzy“ a „teórie“ používa transparentnejší termín „diskurzny výskum“ [nem. *Diskursforschung*]. Porov. Angermüller, J. et al. (Hrsg.). *Diskursforschung. Ein interdisziplinäres Handbuch. Band 1: Theorien, Methodologien und Kontroversen*. Bielefeld: transcript, 2014.

Delisla *L'Analyse du discours comme méthode de traduction* z roku 1984 (Munday, Zhang 2017: 1). Podobné zovšeobecnenie treba ale uviesť upozornením na rôzne interpretovaný a rôzne disciplinárne ukotvený termín diskurzu a v nadväznosti na to aj diskurznej analýzy a jej fókusov.

Rôzne diskurzy

Diskurz, o ktorom uvažujú B. Hatim a I. Mason, je kvalitatívne iným diskurzom ako diskurz, o ktorom uvažujú postštrukturalistickí teoretici, napr. Essexská škola. J. Munday a M. Zhang v tejto súvislosti upozorňujú na desať definícií uvádzaných v „čítanke“ z pera A. Jaworského a N. Couplanda (Jaworski, Coupland 2017: 1-2), pričom treba povedať, že okrem M. Foucaulta sú všetci citovaní autori lingvistami. Tento moment je dobrou ilustráciou pre konštatáciu T. Niehra o nejednotnom používaní termínu diskurz nielen v rámci rôznych disciplín, ale aj v rámci jednej disciplíny [nem. „*nicht nur inter-, sondern auch innerdisziplinär*“] (Niehr 2014: 9), čo, samozrejme, súvisí aj (no nielen) s delením na rôzne subdisciplíny. Akcentácia určitého aspektu tak bude reflektovať zasadenie výskumu do konkrétnej čiastkovej vednej oblasti.

Významný diskurzny analytik M. Reisigl hovorí napr. a) o vymedzení diskurzu, ktoré vyrástlo z textovej lingvistiky a „vníma text ako súčasť diskurzu a diskurz ako text zasadený do kontextu“; b) historicky a hermeneuticky určovanej interpretácii, v ktorej diskurzy predstavujú (virtuálne) sémanticky, funkčne a intertextovo usúvzťažnené korpusy textov, pri vyčlenení ktorých sa postupovalo heuristicky a ktoré vypovedajú niečo o mentalitách; c) chápaní diskurzu v oblasti funkčnej pragmatiky, ktorá, ako poznamenáva, používala termín od 70. rokov minulého storočia a vzťah medzi diskurzom a textom vníma ako komplementárny; d) jazykovednom vymedzení, ktoré deteguje M. Reisigl ako najčastejšie v anglofónnom priestore a ktoré vníma diskurz ako funkčné a štruktúrované používanie jazyka v sociálnom kontexte; e) konceptualizácii v rámci francúzskej lingvistickej diskurznej tradície aplikujúcej aj lexikometrické a korpusové nástrojmi a postupujúcej integratívne; diskurz je tu, ako poznamenáva M. Reisigl, často vnímaný aj ako komplex výpovedí, (elementárny) výpovedný žáner alebo ako sociopoliticky a historicky prefigurovaný a inštitucionalizovaný systém a súbor podmienok, ktoré sú základom pre výber určitých skupín výpovedí alebo vyjadrení charakteristických pre ideologické a sociálne pozície, resp. konania; f) spektrum postupov zastrešených kritikou diskurznu analýzu recipovanou nielen v jazykovede, ale aj v sociológii a politológii (Reisigl 2014: 79-82).

Z hľadiska disciplín sa najčastejšie pri poukazovaní na rozdiely v chápaní diskurzu spomínajú filozofia, historiografia a sociológia (Reisigl 2014: 16-27), v podrobných prehľadoch sa ako disciplíny s diskurzným výskumom spomínajú, okrem už menovaných, aj literárna veda, (socioekonomická) geografia, pedagogika, psychológia, religionistika, rodové štúdiá či ekonómia (Angermüller 2014).

Vo všeobecnosti však, ako syntetizuje A. Gardt, by sa dalo pri všetkých konceptualizáciách diskurzu hovoriť o niekoľkých najfrekvencovanejších spomínaných aspektoch: diskurz sa zaoberá určitou témou, ktorá sa manifestuje v rôznych vyjadreniach a textoch; je predmetom diskusií viac či menej veľkých spoločenských skupín; odzrkadľuje vedenie alebo postoje týchto skupín k danej téme, ale ich aj aktívne formuje, a preto ovplyvňuje konanie v spoločenskej realite vo vzťahu k tejto téme (Gardt 2007: 30). Sám ale dodáva, že nejde o všetky vlastnosti pripisované diskurzu vo vedeckých prácach, a ako „vzátvorkovaný“ aspekt uvádza otázky o faktickosti, resp. virtuálnosti textových korpusov a korelácii diskurzu a mocenských vzťahov (Gardt 2007: 30). V nadväznosti na to je potom prirodzené, že aj diskurzná analýza, ako metodologický postup, môže znamenať rôzne veci. Tak už spomínaný heslá *DiskursNetz* prezentuje až 23 hesiel venovaných rôznym prístupom v rámci diskurzne orientovaného výskumu (Wrana 2014).

Toto rozpochybované vnímanie diskurznej analýzy je vnímateľné aj v autoritatívnych translatologických príručkách vydavateľstva Routledge. Kým vo vydaní z roku 1998 (reprinted 2000) figuruje heslo *Diskurzna analýza a preklad* už spomínaného B. Hatima (Hatim 1998: 67-71), rovnako ako v druhom vydaní z roku 2009 (Hatim 2009: 88-92), a kritická diskurzna analýza je síce v ňom spomínaná, viac je však tematizovaná v rámci hesla o lingvistických prístupov pod medzitulkom o kritickej lingvistike (Saldanha 2009: 148-152), v treťom vydaní 2020 je kritická diskurzna analýza už samostatným heslom (Kyung Hye Kim 2020: 119-124). Treba pritom ale dodať, že mnohé koncepty a postupy relevantné pre diskurznu analýzu boli recipované, a v týchto syntetizujúcich prehľadových dielach sa aj kategorizujú ako samostatné entity, bez tohto (diskurznoanalytického) disciplinárneho zastrešenia, napr. v polohe metodologických alebo pojmových nástrojov z oblasti pragmatiky, postkoloniálnych či rodových štúdií. V spomínanom 3. vydaní encyklopédie (2020) sú tak ako samostatné heslá uchopované oblasti/koncepty ako konverzačná analýza, ktorá sa zvyčajne radí do oblasti etnometodológie, pragmatika, dekonštrukcia, feministické translačné stratégie, sociálna teória polí, ideológia, intertextualita, multimodálnosť, orientalizmus, semiotika a i. Dodajme len, že vzhľadom na interdisciplinárny charakter diskurznej analýzy je táto disperzia pochopiteľná.

Translatologická diskurzívna analýza

V súvislosti s recepciou diskurzívnej analýzy v translatológii sa ponúka niekoľko otázok. Opierajúc sa o naše konštatovanie o manifestovanom rozptyle by sa tieto dali formulovať nasledovne: je diskurzívna analýza ako metóda určitý postup, ktorá pomáha riešiť problematiku ekvivalencie? Ak áno, čím sa odlišuje od prekladovej analýzy textu, t. j. porovnávacej analýzy prekladu – formy a obsahu originálu v porovnaní s formou a obsahom translátu (Dekánová 2009: 19-20)?

Tak Ch. Schäffnerová píše: „Či už to budem nazývať prekladovou diskurzívnu analýzou (ang. *discourse analysis for translation*), ako to robí Trosborgová, translatologickou analýzou východiskového textu (ang. *translation-oriented ST analysis*) ako Nordová (1991) alebo pred-prekladovou textovou analýzou (ang. *pre-translational text analysis*) ako Erdmannová, ich cieľ je, v podstate, identický: identifikovať špecifické črty textu, ktoré sú relevantné pre prekladový proces“ (Schäffner 2002: 5). Otvára teda otázku produktívnosti zavádzania novej terminológie, vzhľadom na stanovený cieľ, a to predovšetkým pokiaľ je diskurzívna analýza chápaná „viac formálna“ ako „textovo-analytický prístup k analýze diskurzu, zahŕňajúci spôsob, akým sú texty „zostavené“ z hľadiska produktu a formy, vzťahov medzi slovami a sekvenciami, ich organizácie (Hatim 2009: 88).

Kladíme si teda pri diskurzívnej analýze tie isté otázky, keďže našim cieľom je poznanie a analýza východiskového a cieľového textu (jazykovednými nástrojmi)? Alebo je to tak, že koncepty a postoje koherentné s diskurzívnu analýzou majú potenciál prispieť k hlbšiemu pochopeniu, obohatiť translatologický výskum? Ide o akési disciplinárne súmeriteľnosti s inými humanitovednými oblasťami, ktoré môžeme konštatovať, alebo nám *diskurz* (a aký?) umožňuje aj otváranie nových perspektív, kladenie nových otázok?

Tu treba povedať, že v poslednom období sa aj v translatológii objavujú pokusy akejsi akomodácie cestou naznačenia špecificky translatologického diskurzívnoanalytického postupu. Konkrétne ide o úvahy S. Baumgartena a M. Schröterovej, ktorí konzekventne rozlišujú medzi *diskurzívnu analýzou* („analyzuje jazyk ako sociálnu prax tým, že zohľadňuje diskurzívne, situačné a (inter)textové dimenzie komunikačných interakcií“) a *kriticke diskurzívnu analýzou* („zdôrazňuje ideologické dimenzie a implikácie jazyka, [...] kriticky si všimá nerovnosť mocenských vzťahov [...], spôsob, akým diskurz formuje a je formovaný naturalizovanými manipulatívnymi a diskriminačnými praktikami“) (Baumgarten, Schröter 2018: 135). Avšak nielen to. Zároveň predstavujú tzv. *kontrastívnu kultúrnu diskurzívnu analýzu*. Na rozdiel od diskurzívnej a kritickej diskurzívnej analýzy s ich dôrazom na intrakul-

túrne analýzy, eurocentrismus a uprednostňovaním dominantných jazykov, najmä na angličtiny, metóda vníma preklad a tlmočenie ako udalosti kroskultúrnej komunikácie založenej na jazykovom transfere vykonávanom prostredníctvom kultúrnych rekontextualizácií a skúmala spôsoby, akými sa preklad a tlmočenie začleňujú do kroskultúrnych sietí spoločenskej a ekonomickej moci, vplyvu a autority na pozadí globalizácie (Malmkjaer 2018: 3-4).

A preklad/prekladanie?

V súvislosti s vyššie načrtnutým postupom S. Baumgartena a M. Schröterovej sa žiada podčiarknuť, že uvažujú nad identitou prekladu/prekladania a tlmočenia. Len na okraj dodajme, že práve toto žiadal v začiatkoch diskusie o diskurznej analýze v translatológii A. Pym. Na margo už vyššie spomínaného priekopníckeho textu B. Hatima a I. Masona poznamenáva: „majú toho toľko čo povedať o diskurze a s ním spojených termínoch, že „translator“ z názvu ich knihy je len príležitosťou pre teoretickú performanciu [...]“ (Pym 1992: 228). V nadväznosti na to A. Pym prichádza k záveru o vnímaní prekladu ako „discovery procedure“, dôležitý postup pre interkultúrnu diskurznu analýzu (Pym 1992: 235).

Identita prekladu otvára ďalšiu zaujímavú otázku, ktorej sa je, z nášho pohľadu, pri uvažovaní o preklade a diskurznej analýze, vhodné dotknúť, a síce otázku o dôležitosti prekladu pri sprostredkovaní vedenia a konštruovaní relevantných (historických) naratívov. V zmysle textu P. St-Pierra, ktorý, opierajúc sa o M. Foucaulta, hovorí o to, že „preklad je diskurz v tom zmysle, že je to jazyková udalosť vytvorená subjektom v konkrétnom historickom kontexte; ako taký je závislý od zákonov a pravidiel, ktoré určujú nielen to, čo sa môže povedať, ale aj spôsob, akým sa to môže vyjadriť“ a nazýva preklad „regulovanou transformáciou svojho objektu“ (St-Pierre 1993: 62) predstavuje totiž preklad a prekladanie relevantnú diskurzívnu praktiku. Ako taký by mal byť zaujímavý nielen pre historikov (Rundle 2020: 236), ale aj pre analytikov politického diskurzu (Schäffner 2004: 117-150), a to aj ako metodická otázka pri analýze fragmentov diskurzu dostupných cez iný jazyk ako jazyk originálu (porov. Chilwa, Ruzait 2024).

Záver

Na základe tohto stručného načrtnutia sa môžeme vrátiť k úvodnej konštatácii a doplniť ju: translatológia, podobne ako ostatné humanitovedné a spoločenskovedné disciplíny, čerpá, ako výrazne interdisciplinárne orientovaná oblasť z konceptov a metodologického inštrumentária diskurznej analýzy. Možno však konštatovať, že aj diskurzna analýza, by ťažila zo vzájomného obohacovania, zo zohľadňovania translatologických aspektov pri svojom výskume.

Literatúra

- ANGERMULLER, J. et al. (eds.). (2014). *Diskursforschung. Ein interdisziplinäres Handbuch. Band 1: Theorien, Methodologien und Kontroversen*. Bielefeld: transcript.
- BAUMGARTEN, S., SCHRÖTER, M. (2018). Discourse analysis, interpreting and translation. In: MALMKJAER, K. (ed.). *The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics*. London, New York: Routledge, s. 135–150.
- CINGEROVÁ, N. (2015). Diskurzna analýza v rámci translatológie. *Nová filologická revue*, 1(7): 97–105.
- DEKANOVÁ, E. (2009). *Kapitoly z teórie a didaktiky prekladu odborných textov*. Nitra: UKF v Nitre.
- GARDT, A. (2007). Diskursanalyse – Aktueller theoretischer Ort und methodische Möglichkeiten. In: WARNKE, I. H. (ed.). *Diskurslinguistik nach Foucault Theorie und Gegenstände*. Berlin: De Gruyter, s. 27–52. <https://doi.org/10.1515/9783110920390.27>
- HATIM, B. (1998, 2000). Discourse analysis and translation. In: BAKER, M. (ed.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, New York: Routledge, s. 67–71.
- HATIM, B. (2009). Discourse analysis. In: BAKER, M., SALDANHA, G. (eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 3rd Edition. London, New York: Routledge, s. 88–92.
- HATIM, B., MASON, I. (1990). *Discourse and the Translator*. London, New York: Longman.
- CHILUWA, I., RUZAITÉ, J. (2024). Analysing the language of political conflict: a study of war rhetoric of Vladimir Putin and Volodymyr Zelensky. *Critical discourse studies*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/17405904.2024.2331186>

- JAWORSKI, A., COUPLAND, N. (2017). Introduction on Discourse Analysis. In: JAWORSKI, A., COUPLAND, N. (eds.). *The Discourse Reader*. 2nd Edition. Abingdon, New York: Routledge, s. 1–39.
- KYUNG HYE KIM. (2020). Critical discourse analysis. In: BAKER, M., SALDANHA, G. (eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 3rd Edition. London, New York: Routledge, s. 119–124. <https://doi.org/10.4324/9781315678627-26>
- MALMKJAER, K. (ed.) (2018). *The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315692845>
- MUNDAY, J., ZHANG, M. (2017). Introduction. In: MUNDAY, J., ZHANG, M. (eds.). *Discourse Analysis in Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 1–11. <https://doi.org/10.1075/bct.94.001int>
- NIEHR, T. (2014). *Einführung in die linguistische Diskursanalyse*. Darmstadt: WBG. <https://doi.org/10.36198/9783838541730>
- PYM, A. (1992). Limits and Frustrations of Discourse Analysis in Translation Theory. *Revista de Filologia de la Universidad de La Laguna*, 11: 227–239.
- REISIGL, M. (2014). Diskurs (linguistisch). In: WRANA, D. et al. (eds.). *Diskursnetz*. Berlin: Suhrkamp, s. 79–82.
- RUNDLE, CH. (2020). Historiography. In: BAKER, M., SALDANHA, G. (eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 3rd Edition. London, New York: Routledge, s. 232–237. <https://doi.org/10.4324/9781315678627-50>
- SALDANHA, G. (2009). Linguistic approaches. In: BAKER, M., SALDANHA, G. (eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 3rd Edition. London, New York: Routledge, s. 148–152.
- SCHÄFFNER, CH. (2002). Discourse Analysis for Translation and Translators Training: Status, Needs, Methods. In: SCHÄFFNER, Ch. (ed). *The Role of Discourse Analysis for Translation and in Translator Training*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters LTD, s. 1–9.
- SCHÄFFNER, CH. (2004). Political Discourse Analysis. *Journal of Language and Politics*, 3(1): 117–150. <https://doi.org/10.1075/jlp.3.1.09sch>
- ST-PIERRE, P. (1993). Translation as a Discourse of History. *TTR*, 6(1): 61–82. <https://doi.org/10.7202/037138ar>
- WRANA, D. et al. (Hrsg.) (2014). *Diskursnetz*. Berlin: Suhrkamp.

Poznámka:

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVVV-21-0198.

Kontakt:

doc. Mgr. Nina Cingerová, PhD.

Katedra rusistiky	Department of Russian and East
a východoeurópskych štúdií	European Studies
Filozofická fakulta	Faculty of Arts
Univerzita Komenského v Bratislave	Comenius University Bratislava
Email Address: nina.cingerova@uniba.sk	
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1271-4687	